

УДК 726.8.04(=411.16)(477.83/.86)"15/19"

Бойко Христина Степанівна
кандидат архітектури, доцент кафедри
дизайну та основ архітектури
Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4889-8337
khrystyna.boyko@hotmail.com

ХУДОЖНІ-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ СВІЧНИКІВ В ОЗДОБЛЕННІ МАЦЕВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ XVI – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

Мета роботи - виявлення художньо-стильових особливостей різьблених свічників, здійснення аналізу конструктивних схем та визначення типології багаторіжкових свічників у декоративному оздобленні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. **Методологія** дослідження передбачає застосування низки методів: історико-порівняльного, формально-стилістичного, структурно-типологічного. Для аналізу композиційних вирішень використано мистецтвознавчі категорії, а також практичний досвід візуального, стилістичного, морфологічно-композиційного та комплексного аналізу. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше проаналізовано основні принципи побудови композицій із використанням мотиву свічника, комплексно досліджено художньо-стильові особливості різьблених свічників, визначено їх типологію, здійснено аналіз конструктивних схем багаторіжкових свічників-менор у декоративному оздобленні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. **Висновки.** Аналізуючи орнаментальне оздоблення мацев давніх юдейських кладовищ Галичини, можна виокремити кілька домінуючих мотивів відповідно до характеру зображення: зооморфні, орнітоморфні, рослинна орнаментика, предметні мотиви, архітектурні елементи, символи іудаїзму. Мотив свічника – один із найпоширеніших мотивів у меморіальній пластиці галицьких мацев XVIII – середини XIX, а його художньо-стильові особливості - втілення високої майстерності галицьких майстрів-різьбярів. Помітними є різна стилізація форми, трактування окремих структурних елементів свічника у різних регіонах Східної Галичини. У формотворенні пам'яток простежуються впливи стилістики провідних стилів європейського мистецтва, зокрема – бароко, рококо, сецесії. Вирішення окремих елементів чи деталей досліджуваного предметного мотиву зазнавало значного впливу традицій українського мистецтва зокрема.

Ключові слова: менора, свічник, світло, мацева, пластика, форма, символ, зображення, декор.

Бойко Христина Степанівна, кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну та основ архітектури Національного університету «Львівська політехніка»

Художественно-стилевые особенности подсвечников в отделке мацев Восточной Галиции XVI - первой трети XX в.

Цель работы - выявление художественно-стилевых особенностей резных подсвечников, осуществление анализа конструктивных схем и определение типологии многорожковых подсвечников в отделке мацев Восточной Галиции XVI - первой трети XX в. **Методология** исследования предполагает применение ряда методов: историко-сравнительного, формально-стилистического, структурно-типологического. Для анализа композиционных решений использовано искусствоведческие категории, а также практический опыт визуального, стилистического, морфологически-композиционного и комплексного анализа. **Научная новизна** заключается в том, что впервые проанализированы основные принципы построения композиций с использованием мотива подсвечников комплексно исследованы художественно-стилевые особенности резных подсвечников, определена их типология, осуществлен анализ конструктивных схем многорожковых подсвечников-менор в декоративном убранстве мацев Восточной Галиции XVI - первой трети XX ст. **Выводы.** Анализируя орнаментальное убранство мацев древних иудейских кладбищ Галиции, можно выделить несколько доминирующих мотивов в соответствии с характером изображения: зооморфные, орнітоморфные, растительная орнаментика, предметные мотивы, архитектурные элементы, символы иудаизма. Мотив подсвечника - один из самых распространенных мотивов в мемориальной пластике галицких мацев XVIII - середины XIX, а его художественно-стилевые особенности - воплощение высокого мастерства галицких мастеров-резчиков. Отмечены разная стилізація форми, трактовка отдельных структурных элементов подсвечника в различных регионах Восточной Галиции. В формообразовании памятников прослеживаются влияния стилистики ведущих стилей европейского искусства, в частности - барокко, рококо, сецессии. Решение отдельных элементов или деталей исследуемого предметного мотива продиктовано значительным влиянием традиций украинского искусства в частности.

Ключевые слова: менора, подсвечник, свет, мацева, пластика, форма, символ, изображение, декор.

Boyko Khrystyna. Ph.D. in Architecture, Associate Professor of the Department of Design and Fundamentals of Architecture of the Lviv Polytechnic National University

Art-style features of candlesticks in the decoration of the matsevahs of Eastern Galicia XVI - the first third of the XX century

The purpose of the article is to identify the artistic and stylistic features of carved candlesticks, to carry out the analysis of constructive schemes and to determine the typology of multi-branched candlesticks in the decorative adornment of the matsevahs of Eastern Galicia from the XVI through to the first third of the XX century. The methodology of the research involves the use of a number of methods: historical-comparative, formal-stylistic, structural-typological. For analysis of compositional solutions, art criticism categories, as well as practical experience of visual, stylistic, morphological-compositional and complex analysis were used. The scientific novelty consists in the fact that for the first time the basic principles of constructing compositions with the use of the candlestick motif have been analyzed for the first time, the artistic and stylistic features of carved candlesticks have been thoroughly investigated, their typology has been determined, the analysis of constructive schemes of the multi-branched candlesticks-menorahs in the decorative adornment of the matsevahs of Eastern Galicia XVI - the first third of XX. **Conclusions.** Through the analysis of the ornamental decoration of the matsevahs of the ancient Jewish cemetery of Galicia, one can distinguish several dominant motifs according to the nature of the image: zoomorphic, ornithomorphic, plant ornamentation, subject motifs, architectural elements, symbols of Judaism. The motif of the candlestick is one of the most commonly used motifs in the memorial plastics of the Galician matsevahs of the 18th and the mid-19th centuries, and its artistic and stylistic peculiarities are the embodiment of the high skill of Galician masters-carvers. Of significance is the different stylization of the form, the interpretation of individual structural elements of the candlestick in different regions of Eastern Galicia. In the formation of monuments, influences of stylistics from leading styles of European art are observed, in particular - baroque, rococo, secession. The completion of individual elements or details of the subject motif under investigation has been significantly influenced by the traditions of Ukrainian art, in particular.

Key words: menorah, candlestick, light, matsevah, plastic, form, symbol, image, decor.

Актуальність теми дослідження. Натурні обстеження низки єврейських кладовищ Галичини XVI – першої третини XX ст. дають підстави для виокремлення складових декоративного оздоблення надгробків. Акцентом оздоблення традиційно є символічна композиція, розташована у верхній частині мацеви. Центральна частина відведена під текст епітафії та має конкретно змістове, а не декоративне значення. Аналізуючи композиції на давніх кладовищах Галичини, можна виділити кілька домінуючих мотивів відповідно до характеру зображення: зооморфні, орнітоморфні, рослинні, предметні, орнаментальні мотиви, архітектурні елементи, символи іудаїзму. Художню індивідуальність декоративного вирішення пам'ятників формують композиції у верхній секції. Більшість із них має глибоке символічне навантаження, основним завданням якого є передання інформації, пов'язаної з особистістю похованої особи. У єврейській традиції зображення свічника тісно пов'язане із символом світла (світла знань, світла Тори, світла людської душі), а у побутовій культурі євреїв свічка часто ототожнювалася з образом жінки – берегині шабатного вогню. Ритуальні свічники – шабатні свічники та ханукальні лампи – ханукії – це предмети, що знаходились у кожному єврейському домі та використовувались на релігійні свята, під час проведення традиційних обрядів та ритуалів. Мотивом оформлення мацев, що найбільше прив'язаний до релігійного символізму, є менора-семиріжковий храмовий свічник.

Аналіз досліджень і публікацій. Декоративно-ужиткове мистецтво євреїв є темою численних наукових праць Д. Щербаківського [3], Д. Гобермана [2], Б. Хаймовича [9], Ф. Петрякової [10], М.Мартіна [7] та інших дослідників юдаїки. Символіку орнаменту декоративного оздоблення ханукій та художні особливості свічників-менор, створених у Галичині у XVIII – першій третині XX ст. ґрунтовно досліджує у своїх мистецтвознавчих працях Н.Левкович [4;5]. Водночас надзвичайно мало уваги приділено дослідженню різьблених свічників в оздобленні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. як одного із домінуючих предметних мотивів у декорі давніх мацев.

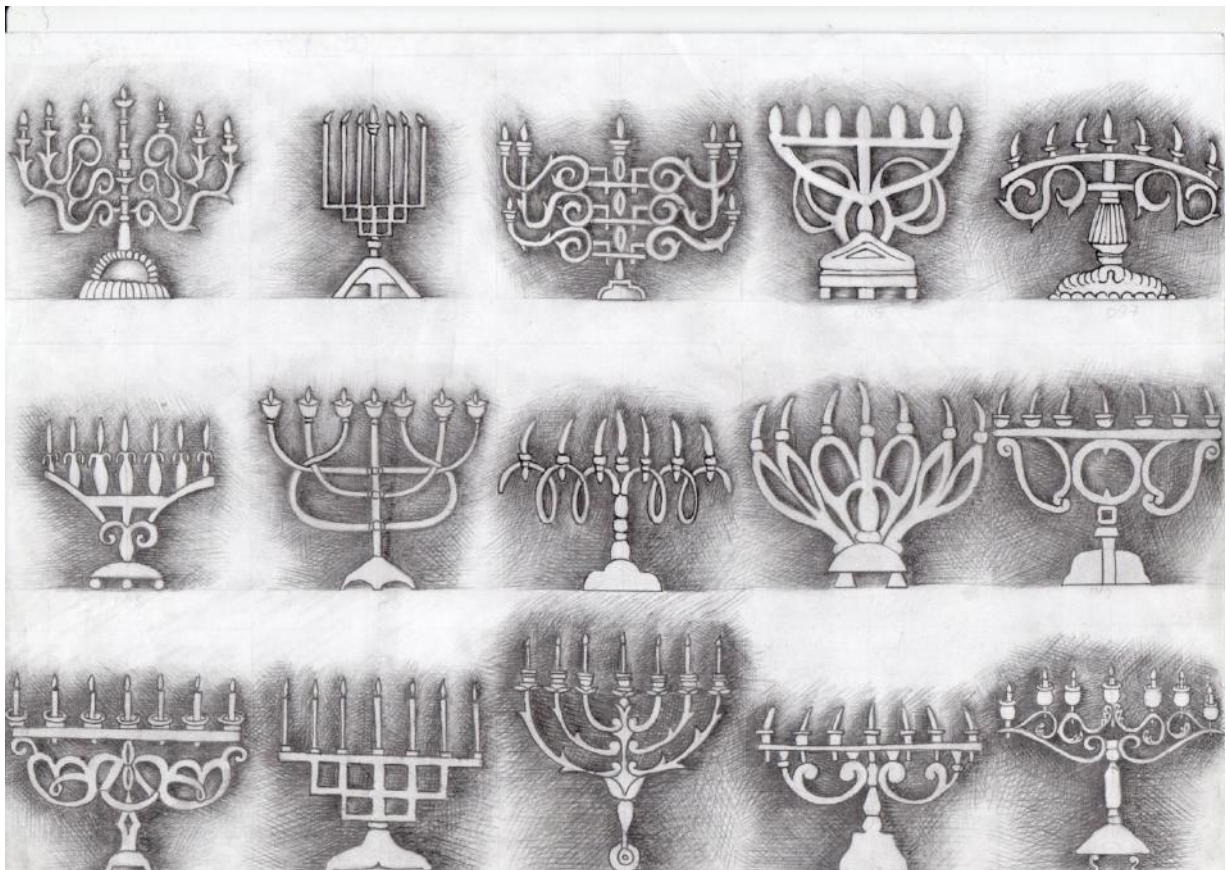
Мета дослідження – виявити художньо-стильові особливості різьблених свічників, здійснити аналіз конструктивних схем та визначити їх типологію у декоративному оздобленні галицьких мацев.

Виклад основного матеріалу. Для глибшого висвітлення філософського та художнього навантаження декорування мацев необхідно розглянути елементи декору з точки зору змісту, призначення та походження окремих складових загальної системи оздоблення. Для розкриття змісту необхідно виділити основні символічні групи зображень, типові для єврейського декоративно-прикладного мистецтва, зокрема меморіальної пластики, їхнє семантичне навантаження. Аналіз призначення тієї чи іншої орнаментальної композиції надасть можливість виявити зв'язок змістового навантаження декору з особистістю похованого, з урахуванням соціокультурних, морально-етичних аспектів. Важливим фактом дослідження художніх особливостей декоративного оздоблення мацев єврейських некрополів є простеження походження окремих елементів декору, пошук джерел творчих інспірацій, виявлення фактів мистецьких впливів. Так, одним із найдавніших символів юдеїв є менора, її зображення зустрічається від античності на предметах образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Від

з II ст. н. е. і тривалий час менора є одним з традиційних символів, фактично в ранні періоди вона вказує на єврейські поховання. Походження символу менори є неоднозначним, і в сучасному мистецтвознавстві існує кілька переконливих концепцій, присвячених витокам і трактуванню цього символу. Сім пагонів менори, оздоблених рослинною орнаментикою, трактують як одну з трансформацій Дерева Життя, у симетричності композиції менори можна вбачати ідею гармонії, рівності світових начал [6, 238]. (рисунок 1.-2).

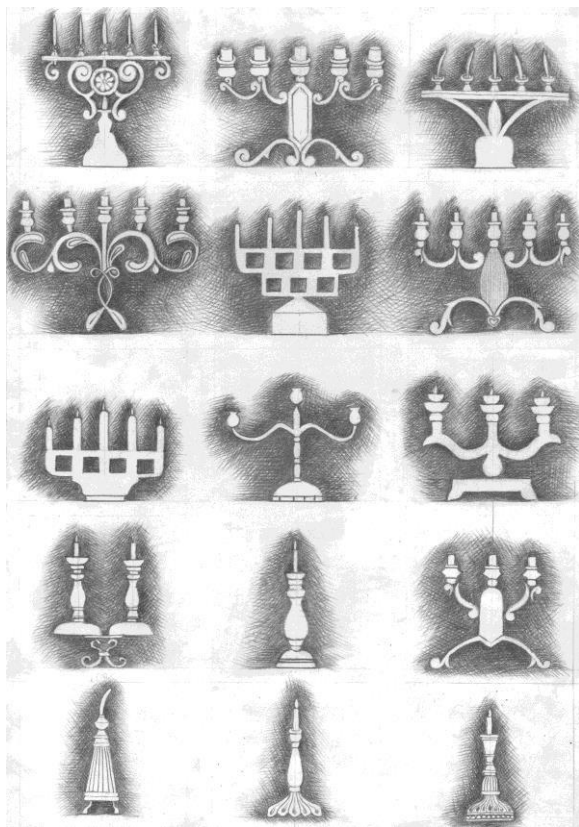
З давніх часів менора була символом юдаїзму як образ мудрості чи всеохопного просвітлення. На мацевах її часто зображали із сімома гілками, наслідуючи конструкцію, описану у Пятикнижжі: «Виготуеш і світильник із щирого золота; кутим поробленням нехай буде зроблений; держало його, вітки його, чашечки його, бруньки й квітки його мусять бути однолітні. Шість віток виходитимуть із боків його: три вітки світильника з одного боку й три вітки з другого боку. Далі зробиш сім ламп для світильника та поставиш їх угорі так, щоб світили на передній бік його» [8, 82-83]. Така конструкція також символізувала традиційні сім гілок людського знання, так і сім днів творення.

Традиційно над епітафіями пам'ятників на могилах жінок галицькі майстри-різьбярі традиційно викарбовували свічники (фото 3). У побутовій культурі євреїв свічка часто ототожнювалася з образом жінки, адже саме вона запалювала свічки у шабат. Існує версія, що кількість ріжків у свічнику на могилі жінки вказує на склад її родини: один ріжок належить жінці, другий чоловікові, а решта — дітям померлої. Однак це трактування не має достатнього підґрунтя, попри те, що більшість єврейських сімей були багатодітними і кількість дітей була різною, на багатьох кладовищах зустрічаємо свічники з однаковою кількістю ріжків на переважній більшості пам'ятників. Фактом, що вказує на певну безпідставність версії про відповідність ріжків чисельності сім'ї похованої людини, є те, що всі свічники

1.

2.

3.

Рис. 1-2. Графічна реконструкція свічників-менор, м. Бурштин Івано-Франківська обл.

Рис. 3. Мацева із мотивом парних триріжкових свічників та вазоном, м. Болехів Львівська область, фото автора, 2018 р.

на стелах мають непарну кількість ріжків. Безперечно, як і більшість міфологем, сформованих тисячоліттями, символіка свічки, свічника, вогню життя в надгробках Нового часу втрачає свою первинну глибинність і набуває декоративного змісту, певної знаковості, що мала би вказати на образ жінки як життєдайної основи, берегині домашнього вогнища, а в єврейському середовищі — охорониці шабатного вогню [6, 239-240].

Так, наприклад, на пам'ятниках кладовищ у Тернополі, Болехові, в Бродах, Лешневі, Миколаєві свічники традиційно парні одноріжкові, триріжкові, набагато рідше п'яти- або семиріжкові, у Солотвино, Буську, Косові, Рогатині, Щирці, Яблуневі свічники здебільшого п'ятиріжкові, в Кутах, Хотині семиріжкові, рідше п'ятиріжкові. Одним із найкращих прикладів втілення у камені різних типів багаторіжкових свічників, найчастіше п'яти- або семиріжкових, є давнє юдейське кладовище у Бурштині [10], якому автор присвятила окреме дослідження.

Важливість традиції запалення суботньої свічки посприяла створенню надзвичайно вишуканих ритуальних шабатних свічників. Таким чином, упродовж тривалого часу утворились різні форми свічників, які майстри каменерізи втілювали у декоративному оздобленні мацев. Таким чином, можливим є вибудувати два основних типи даного мотиву: 1) одноріжкові свічники; 2) багаторіжкові із непарною кількістю ріжків: триріжкові; п'ятиріжкові свічники; семиріжкові-менори.

Серед зображень свічників слід виокремити композиції з двох, рідше трьох окремих одноріжкових свічників. Переважно такі композиційні вирішення включали орнаментальні, рослинні мотиви та часто фрагменти (зачини) текстів епітафій. В окремих випадках можна побачити три одноріжкових свічники, поміщених у трьох отворах фасаду аркади.

Для зображення мотиву свічника майстри-каменерізи виконували тло верхньої секції мацеви у вигляді переважно пласкої площини із ледь помітною текстурою переважно простої геометричної форми (прямокутника, трапеції, півкола, півовалу), у центрі якої вкомпонували об'єм свічника. Іноді багаторіжкові свічники розташовувались у незначному від площини тла заглибленому рівні у вигляді кола, арки, обрамлених декоративним бордюром із об'ємних рослинних або геометричних елементів, іноді також у вигляді шрифтових композицій.

Серед основних конструктивних схем багаторіжкових свічників-менор можна виокремити наступні: - з однаковими за висотою та паралельними ріжками на одній основній лінії, що кріпляться

чашечками до перпендикулярної основному стержню планки, яка утримується плетеними петльованими або геометричними елементами, що виходять із центрального стержня; - з центральним вижчим стержнем, до якого кріпляться та від якого по обидва боки відходять по одній, дві або три паралельні гілки, що зменшуються по мірі віддалення від центрального стержня; - з центральним стержнем, від якого при основі відходять різки, виконані у вигляді дугоподібних кривих, доповнених петлями, воллюто подібними завитками з різками на одній основній лінії; - з аркоподібною формою планки, закріпленою перпендикулярно до основного стержня, до якого кріпляться різки, свічки яких вигнуті та спрямовані до центру композиції; - багатоярусні складні конструкції, різки яких відходять від центрального стержня, а чашечки розташовані на різних рівнях.

Іноді конструктивні схеми багаторіжкових свічників, найчастіше три- або п'ятиріжкових могла доповнюватися рослинною орнаментикою - додатковими елементами у формі окремих гілок, що завершувались на вершині листком або квіткою та утворювали цілісну композицію. У такому випадку вони заповнювали всю площину верхньої секції, а стержень свічника нагадував дерево, різки – гілля, декоративні елементи – листя, а чашечки – розпущені квіти. Різки менор, відповідно до біблійних видінь, відтворюють гілки дерева з численними суцвіттями, пелюстками та пагонами. У кам'яній різьбі свічників використовувався характерний прийом, коли стержень з різками зображалися в фас, а чашечки – зверху у перспективі так, щоб було видно основу, у яку вмонтована свічка. Форма свічників диктувала основні принципи групування та розміщення орнаментів на поверхні виробів. Переважно із чітко вираженим рельєфом зображалася масивна основа та центральний стержень свічника. У різних регіонах Східної Галичини зустрічаємо цілком відмінну стилізацію форми, трактування окремих структурних елементів свічника, передання вогнища над кожним різком у вигляді рослинного елемента — квітки чи листка.

У композиційному вирішенні верхньої секції мацеви із використанням мотиву свічника, менори-свічника, свічника-канделябру він найчастіше виступає композиційним центром, домінантою у поєднанні із різними мотивами другого плану. Такі центричні та симетричні вирішення часто доповнювалися різними форм фланкуючими свічниками елементами: об'ємними квітковими фестонами у вигляді розеток або простими геометричними елементами у вигляді кола, ромба, квадрата, прямокутника, багатокутника, овалу, арки, сегменту кола із викарбованими у них літерами: Э(пе) та 1 (нун) - абрєвіатура слів на івриті та означають – по (тут) та нітман (схований, покоїться), або ж нікбар (похований), або ж нігназ (схований). Варіанти розташування даних літер як і їх шрифтова подача були також різними: обидві літери розташовувались в одному геометричному елементі переважно над, у ряді випадків під основною композицією, або, відокремлено фланкуючи композицію симетрично з обох сторін, від заглибленої (втопленої) до опуклої (об'ємної), від лінійної до декоративної. У ряді прикладів композицій центричного типу домінуючим елементом може виступати інший мотив, наприклад, вазон із рослинами, а свічники одно-, триріжкові- розташовані симетрично з обох боків верхньої секції.

Композиції зі свічниками рідко виступали самостійним декором верхньої секції і у переважній більшості випадків доповнювалися іншими, частіше парними, мотивами – зооморфними (оленями, левами), орнітоморфними (голубами), рослинними (деревами, гілками, листям, квітами, пуп'янками) предметними (вазонами, розкішними парохетами, ламбрекенами), архітектурними елементами (колонками, арками, аркадами, воллютами), символами іудаїзму (Маген Давид), утворюючи цілісні довершені орнаментальні композиції. В окремих випадках композиції із мотивом свічника доповнювалися символами передчасно перерваного життя: зламанною гілкою, розколотим деревом, похиленою, згаслою, зігнутою чи зламанною свічкою.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше комплексно досліджено художньо-стильові особливості різьблених свічників, визначено їх типологію, здійснено аналіз конструктивних схем багаторіжкових свічників-менор у декоративному оздобленні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст.

Висновки. Досліджуючи композиції зі свічниками на давніх кладовищах Галичини, можна виокремити певну еволюцію цього мотиву: від пишного оздоблених, урочистих витончених об'ємних форм із характерним плетінням східного типу у XVIII - середині XIX як втілення високої майстерності галицьких різьбярів, до спрощених за формою у кінці XIX, та примітивних схематичних, шаблонних із ледь помітним рельєфом у першій третині XX ст. Помітними є різна стилізація форми, трактування окремих структурних елементів свічника у різних регіонах Східної Галичини. Важливим фактором тут також могли виступати: місцеві традиції, наявність локальних каменерізних осередків, вплив родинного фактору, фінансовий стан місцевої громади, стильові тенденції. У формотворенні пам'яток простежуються впливи стилістики провідних стилів європейського мистецтва, зокрема –

бароко, рококо, сецесії. Вирішення окремих елементів чи деталей зазнавало значного впливу традицій українського мистецтва зокрема.

Література

1. Бойко Х. Натурні дослідження давнього єврейського кладовища в Бурштині. Питання охорони історико-культурної спадщини та історії та культури євреїв Галичини: матеріали наук. сем. (м.Львів, 13-15 листопада 2006 р.), (м.Львів, 23-25 квітня 2007 р.). Львів: Науковий центр іудаїки та єврейського мистецтва ім. Ф.Петрякової, 2007. С.102-118.
2. Гоберман Д. Еврейские надгробия на Украине и в Молдове. Москва.: Имидж, 1993. 314 с.
3. Котляр С. О. Данило Щербаківський: Наукові розвідки та відкриття єврейського мистецтва. Народознавчі зошити. Львів, 2014. № 5 (119). С.884-913.
4. Левкович Н. Я. Символіка орнаменту декоративного оздоблення ханукій Галичини XVIII – першої третини XIX ст. Вісник ЛНАМ. Львів, 2010. Вип. 21. С. 226-239.
5. Левкович Н. Я. Художні особливості свічників-менор, створених у Галичині у XVIII – першій третині XX ст. Парадигма пізнання: Гуманітарні питання. Київ, 2015. №4 (7). С. 86-97.
6. Левкович Н. Я. Художні особливості меморіальної пластики єврейських кладовищ Східної Галичини XVIII – XIX ст. Вісник Львівської національної академії мистецтв. Львів, 2013. Вип. 24. С. 232-245.
7. Ритуальне юдейське срібло з фондів Львівського музею історії релігії: каталог/ авт. - упоряд.: М. Мартин. Львів: Логос, 2018. 80 с.
8. Святе Письмо Старого та Нового Завіту: повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1991- 60 М. П'ятикнижжя. С.3-177.
9. Хаймович Б. Резной декор еврейских надгробий Украины. История евреев на Украине и в Белорусии. — Санкт-Петербург, 1994. С. 83-106.
10. Petriakova F. The collection of Jewish Art of the Museum of Ethnography and Grafts in Lvov. Treasures of Jewish Galicia. Judaika from the Museum of Ethnography and Grafts in Lvov, Ukraine. Tel Aviv: Beth Hatefutsot, the Nahum Goldman Museum of the Jewish Diaspora, 1996. Pp. 75 – 99.

References

1. Boyko, Kh. (2007). Natural studies of the ancient Jewish cemetery in Burshtyn: Proceedings of the Conference Title: Scientific and Practical Workshop on the Protection of the Historical and Cultural Heritage and the History and Culture of the Galician Jewry (pp. 102-118). Lviv: Naukovyj centr iudajiky ta jevrejsjkogho mystectva im. F.Petrjakovoji [in Ukrainian].
2. Gobermann D. (1993). Jewish gravestones in Ukraine and Moldova. M.: Imidzh, [in Russian].
3. Kotlyar ,E.(2014). Danylo Shcherbakivsky: Scientific Intelligence and Discoveries of Jewish Art. Narodoznavchi zoshyty, 5 (119), 884-913 [in Ukrainian].
4. Levkovich, N. (2010). Symbolics of ornamentation of decorative decoration of Hanukkah Galicia of the XVIII - first third of the nineteenth century. Lviv: Visnyk LNAM, 21, 226-239 [in Ukrainian].
5. Levkovich, N. (2015). Artistic features of candlesticks, menor, created in Galicia in the XVIII - first third of the twentieth century. Kyiv: Paradyghma piznannja: Ghumanitarni pytannja, 4 (7), 86-97 [in Ukrainian].
6. Levkovich, N. (2013). Artistic features of the memorial plastics of the Jewish cemetery of the Eastern Galicia from the 18th to the 19th centuries. Visnyk Ljvivsjkoji nacionaljnoji akademiji mystectv, 24, 232-245 [in Ukrainian].
7. Martin, M. (2018). Ritual Jewish silver from the funds of the Lviv Museum of Religion: catalog. Lviv: Loghos [in Ukrainian].
8. The Bible of the Old and New Testament (1991). Full translation of the original Hebrew, Aramaic and Greek texts. United Bible Societies [in Ukrainian].
9. Khaymovich, B. (1994). Carved decor of Jewish gravestones of Ukraine // History of Jews in Ukraine and in Belarus. SPb. [in Russian].
10. Petriakova, F. (1996). The collection of Jewish Art of the Museum of Ethnography and Grafts in Lvov. Treasures of Jewish Galicia. Judaika from the Museum of Ethnography and Grafts in Lvov. Ukraine. (pp.75 – 99). Tel Aviv: Beth Hatefutsot, the Nahum Goldman Museum of the Jewish Diaspora.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2018 р.